

Kaynaştırma Programlarında Anne Baba Katılımı

Bülbin SUCUOĞLU*
Ankara Üniversitesi

Özurlu çocuklar ozur ve özelliklerine göre farklı eğitim modellerinde eğitim görmekte, bu eğitim modelleri yatılı kurumlar, özel eğitim okulları, özel sınıflar ve normal sınıflar olarak en çok sınırlayıcı ortamdaki en az sınırlayıcı ortama doğru değişebilmektedir. Günümüzde yaygınlaştırılmaya çalışılan, eğitim modeli, normal sınıflarda yürütülen kaynaştırma programlarıdır. Kaynaştırma programları, özellikleri uygun olan özurlu çocukların bireysel eğitim programları çerçevesinde, normal ve özel eğitim (idari, eğitim/öğretim ve destek) personelinin sorumluluğu altında, eğitimsel / sosyal ve süre olarak normal yaşlılarıyla bütünleştirilmesidir (Strain ve Kerr, 1981). Daha geniş anlamda ise kaynaştırma, özurlu çocukların normal eğitim sistemine katılımlarını ifade etmektedir. Kaynaştırma programına katılan özurlu çocuklar, özurlu olmayan yaşlılarıyla birlikte normal sınıfın akademik ve sosyal ortamını paylaşmakta, aynı zamanda gereksinimleri doğrultusunda özel eğitim çalışmalarına katılmaktadırlar (Lewis ve Doorlag, 1987).

Kaynaştırma programları bir ekip çalışması olarak yürütülmekte, özel eğitimciler, normal sınıf öğretmenleri ve anne babalar ekibin aktif üyesi olmaktadır. Anne babalar uygulamaların başarılı olmasında en etkili elemanlar olarak kabul edilmekte, çocuğun okul dışı performansı hakkında bilgi vermekte, eğitim programlarının amaçlarının belirlenmesine katkıda bulunmakta, eğitim programının evde uygulanması gereken boyutunda öğretmen rolü oynamakta ve dolayısıyla eğitimde ev-okul paralellliğini sağlamaktadırlar. (Lewis ve Doorlag, 1987). Anne babanın bu çalışmalarda aktif rol alması birçok çocuk için kaynaştırma programlarının başarısını belirleyici olmakta, bu nedenle uzmanlar anne babaları ekip çalışmasının içinde tutmaya gayret etmektedirler.

Birçok çalışmada özurlu çocuğu olan anne babaların eğitime katılımının anne, baba ve çocuklar açısından yararları tartışılmıştır (Heifetz, 1977; Harris, Wolchik ve Weitz, 1981; Howling, Marchant, Rutter, Berger, Hersow ve Yule, 1983; Akkok, 1984; Leyser, 1988; Baker, 1989; Sucuoğlu ve Kuloğlu, 1992; Sucuoğlu, Kanık ve Kuçuker, 1994). Ancak bu çalışmalarda anne babanın eğitime katılımı, çocuğa istendik beceriler öğretme ve davranışlarını kontrol etme, bir başka deyişle çocuğu için öğretmen rolüne girmesi ile sınırlı tutulmuştur. Oysa özurlu çocuğa sahip anne babalar için "öğretmen rolünü üstlenme", anne baba katılımını açıklamakta yetersiz kalmakta, anne babalar birçok farklı şekilde eğitime katılabilmektedirler (Cone, Delawyer ve Wolf, 1985). Özurlu

çocuğa sahip anne babalar hem çocuklarına öğretmenlik yapmakta, hem de ozurlu ilgili gönüllü kuruluşlarla işbirliği yaparak ozuru tanıtmaya çalışmakta, çeşitli özel eğitim okullarının açılmasında lider rolü üstlenmektedirler. Ayrıca benzer özelliğe sahip çocukların anne babaları birbirleriyle işbirliği yapmakta ve diğer anne babalara çocuklarının eğitimi için rehberlik etmektedirler. Bu nedenle anne baba katılımının farklı boyutlarının belirlenmesi, katılımı artırıcı programlar oluşturulması açısından gereklilik olarak görülmüş, eğitim/öğretim sürecine katılım dışında katılım alanları belirlenmeye çalışılmıştır. Wiegerink ve Bristol, (Akt., Cone ve ark., 1985) öğretmenle görüşme, okul için para toplama v.b. gibi 19 katılım türü belirlemişler; Cone ve ark. (1985) ise ozurlu çocuğa sahip anne babaların özel eğitime katılımını; özel eğitim sürecine katılmadan çocuğun ozuru hakkında bilgi yaymaya; veli toplantılarına katılmadan özel eğitim kurumlarına mali destek sağlamaya, öğretmenle ilişki kurmadan sınıfta gönüllü çalışmaya kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde ele almışlardır.

Ozel eğitimde anne baba katılımını araştıran çalışmalarda, anne baba katılımını etkileyen etmenler / değişkenler araştırılmış; eğitimcilerin /uzmanların anne babalara karşı tutumları ve çocuğun devam ettiği programın bazı özelliklerinin katılımın yordamasını sağlayacak temel değişkenler olduğu belirtilmiştir (Fuqua, Hegland ve Karas, 1985). Ayrıca anne ve babaların katılım düzeylerinin birbirinden farklı olduğu açıklanmış, anne babanın eğitim düzeyi, işi, yaşı ve ailenin gelir düzeyi, katılımı etkileyebilecek değişkenler olarak kabul edilmiş, özellikle eğitim düzeyinin katılımı yordayıcı bir değişken olduğu bulunmuştur (Cone ve ark., 1985; Sucuoğlu, 1991; Sucuoğlu ve ark., 1994).

Anne baba katılımını etkileyebilecek çocuğa ait değişkenler olarak çocuğun yaşı, cinsiyeti, ozur türü incelenmiş (Cone ve ark., 1985; Sucuoğlu ve ark., 1994), özellikle çocuğun aldığı özel eğitim süresinin (devam ettiği eğitim modeli kapsamında bir haftada aldığı özel eğitim saati) katılımı belirleyici olduğu görülmüştür (Cone ve ark., 1985).

Birçok ülkede ozurlu çocuğa sahip anne babaların eğitimde aktif rol almaları yasalarla belirlenmiş zorunluluktur. Özellikle kaynaştırma programlarına katılacak olan çocukların değerlendirilmeleri, bireysel eğitim programlarının hazırlanması, uygulanan eğitim programlarının değerlendirilmesi aşamalarında anne babaların ya da onları temsil edecek kişilerin katılımı gereklilik olarak kabul edilmiş, bunu sağlayıcı yasalar hazırlanmıştır (Lewis ve Doorlag, 1987).

Ulkemizde birkaç yıl önce başlatılan kaynaştırma programları uygulamalarına göz atıldığında kurumların nitelik / nicelik olarak yetersizliği, programı yurutecek öğretmenlerin nitelik ve nicelik olarak

sınırlılığı, öğretmenlere destek vermesi gereken özel eğitimcilerin bulunmaması gibi sorunlar; anne baba katılımının önemini arttırmaktadır. Anne babalar bir taraftan normal kurumlarda ortaya çıkan sorunlarla başetmeye çalışmakta, diğer taraftan ise çocuğun kurumda kalmasını sağlayabilmek için öğretmenlere sınıf içi ve dışında yardım etmekte aynı zamanda çocuğun gereksinimi olan özel eğitimi kurum dışında sağlamaya çalışmaktadırlar.

Dunyada ve Türkiye'de özurlu çocuklar için yaygın olarak uygulanan bir eğitim modeli de özel sınıflardır. Özurlu çocukların ders saatlerini benzer özellikteki yaşlılarıyla geçirdiği, ders dışı saatlerde normal yaşlılarıyla birlikte olmasının hedeflendiği özel sınıflar; kaynaştırma programları çerçevesinde kabul edilmemekle birlikte (Lewis ve Doorlag, 1987) sınırlı da olsa özurlu ve normal çocukların birlikteliğini sağladıkları için bir tür kaynaştırma uygulaması olarak düşünülebilir. Ülkemizde öğretmenlerin niteliği, kurumun araç gereçler açısından yeterliliği ve yönetici/öğretmenlerin bu çocuklara karşı tutumları gibi olumsuz özellikler özel sınıflarda başarıyı etkileyerek anne babaların çocuğun eğitimi ile ilgili sorumluluklarını arttırmaktadır. Dolayısıyla gerek normal çocukların devam ettiği eğitim kurumlarında gerekse özel sınıflarda uygulanan özel eğitim programlarının başarısından söz edebilmek için bu programlar çerçevesinde anne babaların katılımlarını değerlendirmek kaçınılmaz olmaktadır.

Ülkemizde konuyla ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Sucuoğlu ark., (1994) çocukları özel eğitim okullarına devam eden anne babaların katılımlarını; katılımın niteliği ve katılımı etkileyen anne babaya ve özurlu çocuğa ait değişkenler açısından incelemişlerdir. Ancak özurlu çocuklar için kaynaştırma programlarının yaygınlaştırılmaya çalışılması, var olan özel sınıf ve kaynaştırma uygulamalarına devam eden çocukların anne babalarının katılımlarının değerlendirilmesini gündeme getirmektedir. Böylece anne babaların özurlu çocuklarının eğitimine ne kadar ve hangi boyutlarda katıldıkları belirlenecek, katılımı arttırmak için gerekli düzenlemelerin yapılması kolaylaşacaktır.

Bu çalışmada, çocukları özel sınıf ve kaynaştırma programlarına devam eden anne babaların eğitime katılımlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmış, bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Kaynaştırma programlarına ve özel sınıflara devam eden özurlu çocukların anne babalarının eğitime katılımları arasında fark var mıdır?

2. Özurlu çocuğa sahip anne ve babaların katılımları arasında fark var mıdır?

3. Anne babaların eğitime katılımları anne babaya ait değişkenler açısından farklılık göstermekte midir?

4. Anne babaların eğitime katılımları çocuğa ait değişkenler açısından farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Bu çalışma kaynaştırma programları ile özel sınıflara devam eden ozurlu çocukların anne babalarının eğitime katılımlarını belirlemeye yönelik betimsel bir çalışmadır.

Denekler: Bu çalışmanın denekleri Ankara ili'nde uygulanan kaynaştırma programlarına ve özel sınıflara devam eden ozurlu çocukların anne babalarıdır. Kaynaştırma programlarının uygulandığı ilk/orta öğretim kurumlarına ve özel sınıfların bulunduğu ilkokullara Aile Katılım Envanterleri götürülmüş, özel sınıf öğretmenleri ile sınıflarında ozurlu çocuk bulunan normal sınıf öğretmenlerine araştırmanın amacı açıklanarak envanter tanıtılmıştır. Öğretmenlerden Aile Katılım Envanterini sınıflarında bulunan her ozurlu çocuğun anne ve babası için ayrı ayrı doldurmaları istenmiştir. Eksik ve yanlış doldurulan formlar ayıklandığında kaynaştırma programına devam eden 32 çocuğun, özel sınıflara devam eden 145 çocuğun anne babasının araştırmanın deneklerini oluşturduğu görülmüştür. Tablo 1'de anne babaların, Tablo 2'de ise programlara devam eden ozurlu çocukların özellikleri verilmiştir. Görme ozurlu ve otistik çocuklardan kaynaştırma programına katılmalarına karşın, bu çocuklar yatılı ve parasız olarak eğitim gördükleri için ya da sayıca çok az oldukları için analizler dışında bırakılmışlardır.

Veri Toplama Aracı: Araştırmada ozurlu çocuğa sahip anne babaların çocuklarının eğitimine katılımlarını değerlendirmek amacıyla Cone ve ark. (1985) tarafından geliştirilen Aile Katılım Envanteri (Parental Involvement Index) kullanılmıştır. Araç Sucuoğlu ve ark. tarafından (1993) Türkçe'ye çevrilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır.

Aile Katılım Envanteri, 12 katılım alanında toplanmış 63 maddeden oluşmaktadır. Katılım alanları, öğretmenle ilişki kurma (OI), özel eğitim sürecine katılma (OS), ulaşım (U), okulda gözlem (OG), evde eğitsel etkinlikler (EE), toplantılara katılma (TK), sınıfta gönüllü çalışma (SG), veliler arası etkileşim (VE), idareyle işbirliği (II), kuruma mali destek sağlama (MD), derneklere katılma (DK) ve ozur hakkında bilgi yayma (BI)'dir. Her katılım alanında 3-7 madde bulunmakta, çocuğu bir yıl

süresince tamdığı düşünülen öğretmen, envanter maddelerini **evet**, **hayır**, **bilmiyorum** ve **uygun değil** seçeneklerinden birini işaret ederek doldurmaktadır. Envanter anne ve babanın katılımını ayrı ayrı değerlendirebilmek amacıyla anne ve baba için ayrı ayrı doldurulmaktadır. Katılım alanları ve toplam puan (TP) hesaplanması için toplam evet puanları / 63- (uygun değil + bilmiyorum) formülü kullanılmakta, puanlar yuzdelik olarak değerlendirilmektedir. Toplam katılım için % 50, diğer alanlar için ise % 36, ortalama katılım yuzdesi olarak kabul edilmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Deneklerini Oluşturan Ana Babaların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Kaynaştırma Anne Babaları				Özel Sınıf Anne Babaları			
		Anne		Baba		Anne		Baba	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Yaş	30'dan az	-	-	-	-	22	15.1	4	2.8
	31-40	17	53.1	7	21.9	102	69.9	89	61.4
	41'den fazla	15	46.9	25	78.1	22	15.1	52	35.9
Meslek	0	27	84.4	2	6.3	129	88.4	7	4.8
	1	-	-	15	46.9	12	8.2	120	82.8
	2	2	6.3	11	34.4	5	3.4	15	10.3
	3	3	9.4	4	12.5	-	-	3	2.1
Eğitim Düzeyi	5 yıldan az	21	65.9	17	53.1	122	83.6	101	69.7
	6-8 yıl	2	6.3	2	6.3	5	3.4	13	9.0
	9-11	5	15.6	7	21.9	13	8.9	12	8.3
	11 yıldan fazla	4	12.5	6	18.8	6	4.1	19	13.1

⁰ 0: Anneler için ev kadını, babalar için işsiz

1: İşçi, küçük esnaf, odacı, kapıcı

2: Doktor, mühendis, yüksek bürokrat, subay, öğretim üyesi

3: Sanayici, yüksek serbest meslek (Imamoğlu, 1981)

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Anne Babaların Özürlü Çocuklarının Özellikleri

		Kaynaştırma		Özel Sınıf	
		N	%	N	%
Özür Türü	Zihinsel	6	18.8	131	90.3
	İşitme	22	68.7	8	5.5
	Ortopedik	4	12.5	6	4.2
Yaş	11'den az	7	21.9	95	65.1
	12'den çok	25	78.1	51	34.9
Cinsiyet	Kız	20	62.5	52	34.9
	Erkek	12	37.5	93	64.1

Sucuoğlu ve ark. (1994) tarafından benzer örneklem grubuyla yapılan güvenilirlik çalışmasında, anne babalar için ayrı ayrı KR-20 formülü kullanılarak güvenilirlik katsayıları hesaplanmış, tüm envanter için KR-20 değerinin 0.93 olduğu, diğer alanlar için ise bu değer anneler için 0.48- 0.71; babalar için 0.42-0.70 arasında değiştiği bulunmuştur. Bu değerler orjinal envanterin güvenilirlik değerleriyle tutarlılık göstermektedir.

Aynı çalışma kapsamında envanterin geçerlik çalışmaları da yapılmış, Türkçe formun birkaç maddesi hariç, tüm maddelerinin katılımı az ve fazla olan anne babaları ayırdettiği bulunmuştur. Aynı amaçla katılım alanları puanlarının birbirleriyle ve toplam puanla ilişkilerine bakılmış, katılım alanları puanlarının, toplam puanla korelasyon katsayılarının 0.50 ile 0.78 arasında değiştiği görülmüştür.

BULGULAR

Bu çalışmada kaynaştırma programları ve özel sınıflara devam eden özürlü çocukların anne babalarının eğitime katılımının düzeyi ve katılım alanları belirlenmeye çalışılmış, ayrıca anne baba ve çocuğa ait temel değişkenlerin katılımı etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Toplanan veriler SPSS istatistik programıyla analiz edilmiş, bulgular aşağıda verilmiştir.

1. Kaynaştırma programına ve özel sınıflara devam eden çocukların anne babalarının eğitime katılımları ile ilgili bulgular

Araştırmanın deneklerini oluşturan 177 ebeveynin (anne baba olarak toplam 354), 32 sınıf çocukları normal eğitim kurumlarına devam eden kaynaştırma programları kapsamındaki çocuklardır. 145 çocuk ise ilkokulların bünyesinde açılan özel sınıflarda eğitime devam etmektedir. Her iki grupta yer alan çocukların öğretmenlerine anne babalar için Aile Katılım Envanteri ayrı ayrı doldurtulmuş ve böylece anne babaların katılımlarının çocuğun devam ettiği eğitim modeline göre değişip değişmediği incelenmiştir. İki grup ebeveynin katılım puanları ortalamaları, standart sapmaları ve t değerleri tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3'te özurlü çocukları kaynaştırma programına ve özel sınıfa devam eden anne babaların toplam katılım ve katılım alanları puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. Her iki grup anne babanın katılım puanları, toplam puan için ölçüt puan % 50'nin, özel eğitim sürecine katılma ve öğretmenle ilişki kurma alanları dışında kalan katılım alanları puanları ise ölçüt kabul edilen % 36'nın altındadır ve iki grubun puan ortalamaları birbirine çok yakındır.

Tablo 3. Çocukları Kaynaştırma Programı ve Özel Sınıflara Devam Eden Anne Babaların Toplam Puan ve Katılım Alanları Puanlarının Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

Katılım Alanları	Kaynaştırma		Özel Sınıf		t
	X	SS	X	SS	
TP	27.87	28.23	27.91	34.87	-01
Oİ	58.81	39.71	50.25	39.98	1.56
OS	43.81	32.74	48.07	39.71	-91
U	26.62	30.10	24.78	43.93	33
OG	21.07	33.80	29.85	45.73	-1.75
EE	29.33	40.50	35.29	57.76	-88
TK	29.60	37.93	23.12	44.32	1.20
SG	18.80	31.35	17.62	36.10	13
VE	16.89	31.67	11.37	24.25	1.31
İİ	22.23	28.79	13.58	35.62	2.08
MD	6.81	18.80	5.72	12.77	44
DK	5.46	18.93	5.88	32.74	-14
BI	3.51	17.74	3.93	16.42	-17

2. Anne ve babaların katılımlarına ilişkin bulgular

Ozurlu çocuğa sahip 177 anne ve 177 babanın toplam katılım ve katılım alanları puanları karşılaştırılmış, eğitim modelinden bağımsız olarak anne ve babaların katılımları değerlendirilmiştir. Anne ve babaların toplam katılım puanları ve katılım alanları puanları ortalamaları, standart sapmaları ve t değerleri tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Anne Babaların Toplam Puan ve Katılım Alanları Puanları Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

Katılım Alanları	Anne		Baba		t
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	
TP	34.49	25.33	21.28	39.45	3.75 [†]
Oİ	66.76	35.09	36.74	39.08	7.61 [†]
OS	59.96	35.18	34.57	37.26	6.56 [†]
U	30.01	37.24	20.19	46.95	2.18
OG	36.37	38.33	20.12	47.61	3.54
EE	41.60	38.20	27.00	67.23	2.51 [†]
TK	32.59	39.04	15.93	45.74	3.69 [†]
SG	24.91	32.98	10.49	36.06	.93 [†]
VE	18.27	30.65	6.42	17.93	4.45
İİ	17.95	25.35	12.32	41.80	1.53
MD	6.65	14.42	5.18	13.61	.98
DK	4.88	15.88	6.74	40.62	.57
BI	4.98	18.88	2.71	14.09	1.29

[†] p < 05

Tablo 4 incelendiğinde annelerle babaların toplam puan ve katılım alanları puanları ortalamalarının **idare ile ilişki, kuruma mali destek sağlama, derneklere katılma ve özür hakkında bilgi yayma** katılım alanları dışında diğer alanlarda ve toplam katılım puanında farklılaştığı görülmektedir. Bu dört katılım alanında anne babaların puan ortalamaları birbirinden farklılaşmamaktadır ve her iki grup ebeveyn için katılım yok denecek kadar azdır.

Bu bölümde, toplam katılım puanı ve katılım alanları puanları üzerinde çocuğun devam ettiği eğitim modeli ve anne ya da baba olmanın ortak etkisi olup olmadığını araştırmak amacıyla 2 (anne x baba) x 2 (kaynaştırma x özel sınıf) ANOVA yapılmış, gerek toplam katılım puanı ($F = .531$, $p > .05$), gerekse katılım alanları puanları üzerinde iki değişkenin ortak etkisinin olmadığı görülmüştür.

3. Anne babalara ait değişkenlerin eğitime katılıma etkisiyle ilgili bulgular:

Ozurlu çocuğa sahip anne babaların çocuklarının eğitimine katılması üzerinde etkili olabilecek anne babaya ait eğitim düzeyi, meslek ve yaş değişkenlerinin toplam katılım ve katılım alanları puanları üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiş ve bulgular aşağıda verilmiştir.

a. Eğitim düzeyi: Anne babanın eğitim düzeyinin katılım üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla anne babalar eğitim düzeyleri 5 yıldan az, 5-8 yıl, 9-11 yıl ve 11 yıldan fazla olmak üzere dört gruba ayrılmışlardır. Tek yönlü varyans analizi sonucunda manidarlık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edildiği zaman eğitim düzeyinin **toplam puan** ($F = 6.0767$) ile **ulaşım** ($F = 10.3360$), **okulda gözlem** ($F = 6.3161$), **evde eğitsel etkinlikler** ($F = 6.0930$), **veli toplantılarına katılma** ($F = 6.6555$), **sınıfta gözlem** ($F = 4.1121$), **velilerle etkileşim** ($F = 8.1786$), **idare ile ilişki** ($F = 7.7577$), **kuruma mali destek sağlama** ($F = 7.9693$) ve **özür hakkında bilgi yayma** ($F = 13.7638$) alanlarında farklılaşmaya yol açtığı görülmüştür. Tablo 5'te anne babaların eğitim düzeylerine göre toplam katılım ve katılım alanları puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

Tablo 5: Anne Babaların Eğitim Düzeylerine Göre Toplam Puan ve Katılım Alanları Puanlarının Ortalama ve Standart Sapmaları

Katılım Alanları	EĞİTİM DÜZEYİ							
	5 yıl		6-8 yıl		9-11 yıl		11 yıldan fazla	
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS
TP	23 85	22 96	30 54	31 21	37 24	29 86	46 60	75 41
OI	50 03	39 44	42 50	44 17	63 29	37 87	58 60	42 12
OS	46 66	38 14	40 04	38 23	52 91	38 76	50 74	41 92
U	18 67	30 86	27 27	40 02	40 56	39 51	55 51	86 17
OG	24 61	33 97	12 27	23 79	41 24	73 92	53.94	88 47
EE	28.42	35 66	30 18	35 74	47 67	39 62	66 85	33 47
TK	20 06	32 29	12 86	29 55	37 10	44 17	49 40	88 66
SG	14 89	26 83	11 18	19 30	26 16	36 68	34 90	73 06
VE	9 27	21 71	6 54	21 92	25 75	35 21	24 91	35 41
II	11 51	20 01	6 77	16 45	23 97	29 53	38 14	86 76
MD	4 73	10 17	2 72	7 02	11 64	23 25	10 71	24 01
DK	2 27	9 79	10 90	29 43	7 02	18 83	28 28	87 12
BI	1 44	7 18	0 72	3 41	9 00	27 93	18 57	36 78

Anne babaların eğitim düzeylerine göre toplam puan ve katılım alanları puanlarına bakıldığı zaman; **11 yıldan fazla eğitim almış anne babaların** ortalama puanlarının diğer uç grupta yer alan anne babaların puanlarından daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca anne babanın katılımı üzerinde çocuğun devam ettiği eğitim modeli, anne ya da baba olma ve eğitim düzeyinin ortak etkisi olup olmadığını anlayabilmek amacıyla yapılan çok yonlu varyans analizi sonucunda bu uç değişkenin katılıma ortak etkisi olmadığı bulunmuştur ($F= 1.758, p > .05$).

b. Meslek: Ozurlu çocuğa sahip anne babalar Imamoğlu'nun (1981) meslek gruplarına göre dört gruba ayrılmışlardır. Annelerde ev kadını, babalarda işsiz olanlar birinci grubu oluştururken, işçi, küçük esnaf, kapıcı, odacı ikinci grubu, doktor, mühendis, yüksek bürokrat, subay, öğretim üyesi üçüncü grubu oluşturmuşlardır. Dördüncü grubu ise sanayici, yüksek serbest meslek sahibi anne babalar oluşturmuşlardır.

Anne babaların meslek gruplarına göre dağılımlarına göz atıldığı zaman, ikinci grupta çocuğu kaynaştırma grubuna devam eden anne olmadığı, benzer şekilde dördüncü meslek grubunda çocuğu özel sınıfa devam eden anne bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle anne babalar tek bir grup olarak ele alınmış, tüm grubun eğitime katılımlarının mesleğe göre değişip değişmediği tek yönlü varyans analizi ile incelenmiş ve analiz sonucunda **özel eğitim sürecine katılma** ($F=1.194$ $p > .05$) dışında kalan diğer katılım alanlarında ve toplam **puanda** ($F= 6.555$, $p<.05$) katılımın mesleğe göre farklılaştığı görülmüştür. Anne babalar tek bir grup olarak ele alındığında, ikinci grupta yer alan anne babaların katılımının diğer meslek gruplarındaki annelerin katılımından daha fazla olduğu görülmüştür.

Araştırmada yer alan annelerden 156'sının ev kadını olduğu, 12 annenin 2. grupta, 7 annenin ise 3. grupta yer aldığı görülmüştür. Dördüncü meslek grubunda ise sadece üç anne bulunmaktadır. Gruplardaki bu dağılımın analiz sonuçlarını olumsuz etkileyeceği düşünüldüğü için varyans analizi yapılamamıştır.

Çocuklarının eğitimine katılımlarında **babaların mesleğinin** etkisi, çocuğun devam ettiği eğitim modeli değişkeni ile birlikte incelendiği zaman yapılan 2X2 varyans analizi sonucunda; babanın mesleğinin **öğretmenle işbirliği yapma** ve **özel eğitim sürecine katılma** dışında kalan katılım alanları ve **toplam katılım puanı** üzerinde etkili bir değişken olduğu, ancak çocuğun devam ettiği eğitim modeli ile baba mesleğinin **özür hakkında bilgi** yayma dışında ($F= 5.867$, $p<.05$) diğer katılım alanları ve toplam katılım puanı üzerinde ortak etkisinin olmadığı bulunmuştur. Toplam katılım ve katılım alanları puanlarının babaların mesleğine ilişkin varyans analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Babaların Toplam Puanları ve Katılım Alanları Puanlarının Baba Mesleğine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Katılım Alanları	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
TP	15117 32	3	7558 66	4 953	001
Oİ	1443 54	3	721 77	462	63
OS	466 79	3	233 39	161	85
OG	22676 80	3	11338 40	5 117	000
U	22939 38	3	11469 69	5 223	001
EE	47976 57	3	23988 28	5 410	001
TK	20579 66	3	10289 83	4 893	001
SG	1147 31	3	5737 15	4 365	01
İİ	24225 62	3	12112 81	7 122	001
MD	1098 33	3	549 17	2 963	05
DK	20103 71	3	10051 86	6 130	.000
BI	3435 83	3	1717 91	9 621	000

c. Yaş: Anne baba yaşının toplam katılım puanı ve alt alan puanları üzerinde etkili değişken olup olmadığını belirlemek amacıyla, anne babalar yaşlarına göre 30'un altı, 31-40 arası ve 40'ın üstü olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Anne baba yaşının eğitime katılım üzerinde etkisi olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile araştırılmıştır. Analiz sonucunda, anne baba yaşının gerek toplam katılım puanı gerekse katılım alanları üzerinde etkili bir değişken olmadığı bulunmuştur.

4. Çocuğa ait değişkenlerin eğitime katılıma etkisiyle ilgili bulgular

Ozurlu çocuğa sahip olan anne babaların çocuklarının eğitime katılımları üzerinde etkili olabilecek çocuğun cinsiyeti, yaşı ve özur turu gibi değişkenlerin toplam katılım ve katılım alanları puanları üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmiş ve bulguları aşağıda verilmiştir.

a. Ozurlu çocuğun cinsiyeti: Anne babaların çocuklarının eğitime katılımlarını etkileyebileceği düşünülen önemli bir değişken olarak ozurlu çocuğun cinsiyeti alınmış ve cinsiyetin toplam katılım ve katılım alanları üzerinde etkili bir değişken olup olmadığı, ayrıca çocuğun devam ettiği eğitim modeli ve anne baba olma değişkenlerinin cinsiyet ile ortak etkisinin olup olmadığını araştırmak amacıyla çok yönlü varyans

analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda çocuğun cinsiyetinin anne baba katılımı üzerinde etkili bir değişken olmadığı, anne baba katılımının cinsiyete göre değişmediği görülmüştür. Ayrıca katılım üzerinde eğitim modeli ve anne ya da baba olmanın cinsiyet ile ortak etkisinin olmadığı bulunmuştur.

b. Çocuğun ozur turu: Araştırmanın denekleri olan anne babaların 137'si zihinsel, 28'i işitme ozurlu, 2'si görme, 7'si ortopedik ozurlu ve 3'u de otistik çocuğa sahip anne-babalarıdır. Gruplar arasında sayıca çok fazla fark olması nedeniyle görme, ortopedik ozurlu ve otistik çocukların anne babaları analiz dışı bırakılmış ve sadece zihinsel ve işitme ozurlu çocukların anne babalarının eğitime katılımları karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda **öğretmenle ilişki kurma, toplantılara katılma, velilerle etkileşim, idareyle işbirliği ve mali destek sağlama alanlarında** iki grubun puanları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Zihinsel ve işitme ozurlu çocukların anne babalarının toplam katılım ve katılım alanları puanlarının ortalama, standart sapma ve t değerleri tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 7. *Zihinsel ve İşitme Ozurlu Çocukların Anne Babalarının Toplam Puan ve Katılım Alanları Puanlarının Ortalama, Standart Sapma ve t Değerleri*

Katılım Alanları	Zihinsel Ozurlu		İşitme Ozurlu		t
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS	
TP	27 90	35 65	26 44	23 81	38
OI	48 82	40 20	64 70	38 93	-2 80 ¹
OS	47 05	39 07	51 10	37 04	- 75
U	24 89	44 83	20 50	33 08	86
OG	28 53	45 87	24 12	34 20	84
EE	34 71	59 13	28 75	38 08	97
TK	21 76	44 13	37 34	38 71	-2 71 ¹
SG	16 72	35 87	20 60	31 14	- 84
VE	10 66	23 72	20 84	34 08	-2 17 ¹
II	12 72	35 78	23 05	25 56	2 58 ⁴
MD	5 77	12 78	3 03	8 08	2 09 ⁴
DK	6 78	30 71	2 53	8 78	1 61
BI	3 89	16 73	4 72	19 04	- 31

⁴p<.05

c. **Çocuğun yaşı:** Araştırmanın denekleri olan anne babaların çocukları yaşları 11 ve 11'den küçük olanlar ve 12'den büyük olanlar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. İki grubun anne babalarının toplam katılım puanları ve katılım alanları puanları t testiyle karşılaştırılmış, çocuk yaşının $p < .05$ manidarlık düzeyinde, **özel eğitim sürecine katılma** ($t=2.62$), **ulaşım** ($t=3.00$), **Özür hakkında bilgi yayma** ($t=2.12$), **okulda gözlem yapma** ($t= 2.07$) katılım alanlarında farklılığa yol açtığı bulunmuştur. Çocuk yaşı, anne ya da baba olma ve çocuğun devam ettiği eğitim modeli değişkenlerinin eğitime katılım üzerindeki ortak etkisi araştırıldığında, bu üç değişkenin toplam katılım ve katılım alanları puanları üzerinde ortak etkisi bulunamamıştır.

TARTIŞMA

Bu çalışma özel eğitimde anne baba katılımının değerlendirilmesi konusunda yapılan bir başka çalışmanın devamı niteliğindedir. Sucuoğlu ve ark. (1993), özel eğitim okullarına devam eden özürlü çocukların anne babalarının eğitime katılımlarını incelemişler ve anne baba katılımına etki eden değişkenleri belirlemeye çalışmışlardır. Ancak bu çalışmada sadece çocukları özel eğitim okullarına devam eden anne babaların katılımları belirlenmeye çalışılmış, özel sınıflara ve kaynaştırma programlarına devam eden çocukların anne babaları çalışmanın kapsamı dışında bırakılmışlardır. Oysa gerek özel sınıflarda gerekse kaynaştırma programlarında programın temel elemanlarından birisi de anne baba katılımıdır. Anne baba katılımının sağlanması, bu tür programların özellikle kaynaştırma programlarının başarısını ve sonuçlarını etkilemektedir. Bu nedenle, bu çalışmada çocukları özel sınıflara ya da kaynaştırma programlarına devam eden özürlü çocukların anne babalarının eğitime katılımları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ilk amacı, kaynaştırma programları ve özel sınıflara devam eden çocukların anne babalarının katılımlarını karşılaştırmaktır. Yapılan analizler sonucunda iki grubun toplam katılım puanları ve katılım alanları puanlarının ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı görülmüştür. Bir başka deyişle, çocuğun tüm gününü yaşlılarıyla geçirmesi ya da benzer özellikteki yaşlılarıyla özel sınıflarda eğitim görerek sadece teneffüslerde normal yaşlılarıyla birarada olması anne baba katılımını, katılımın düzeyini ve türünü etkilememektedir. İki grupta yer alan anne babaların özellikle çocuğun eğitimiyle doğrudan ilişkili olmayan, **kuruma mali destek sağlama**, **derneklere katılma** ve **özür hakkında bilgi yayma alanlarında** katılımlarının yok denecek kadar az olduğu; **öğretmenle ilişki kurma** ve **özel eğitim sürecine katılma** alanlarında ise en fazla olduğu bulunmuştur.

Cone ve ark. (1985), anne baba katılımını etkileyen en önemli değiş-

kenlerden birisinin çocuğun aldığı özel eğitimin süresi olduğunu, çocuğun bir haftada aldığı özel eğitim saatinin özellikle anne katılımını yordayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Özel sınıfa devam eden çocuklar gün boyunca kendi özellikleri gözönüne alınarak hazırlanmış programlardan, uygun araç ve materyaller yardımıyla yararlanmakta böylece farklı eğitsel gereksinimleri de karşılanmış olmaktadır. Kaynaştırma programlarına katılan çocuklar ise sadece normal sınıf ortamını yaşatlarıyla paylaşmakta, ülkemizde bu programlara devam eden çocuklar için destekleyici servislerin olmaması nedeniyle bu çocuklar özel eğitim çalışmalarından yararlanamamaktadırlar. Bu durumda çocuğu kaynaştırma programı çerçevesinde normal sınıflara devam eden anne babalara daha fazla iş düşmekte, çocuğun eğitsel ve diğer gereksinimlerini karşılamak zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla iki grup çocuk arasında aldıkları özel eğitimin süresi olarak; anne babaları arasında ise çocuklarının gereksinimlerini karşılama açısından çok fark olması beklentidir. Ancak bu farkın iki grupta yer alan anne babaların katılımını etkilemediği, hiç bir alanda katılım düzeyinin farklılaşmadığı görülmektedir.

Sucuoğlu ve ark. (1993), **özel eğitim sürecine katılma, öğretmenle ilişki kurma** gibi alanlarda katılımın her iki grup anne baba için fazla olmasını, bu alanların doğrudan çocuğun gelişimi ve eğitimi ile ilgili olması ile açıklamışlar; katılımın çok az olduğu alanların ise doğrudan çocuğun eğitimi ile ilişkili olmaması nedeniyle katılımın az olabileceğini savunmuşlardır. Bu açıklama benzer bir grup ile olan bu çalışmanın anne babaları için de geçerli olabilir.

Anne babaların katılımı özürle çocuğun devam ettiği eğitim modelinden bağımsız olarak karşılaştırıldığı zaman, **kuruma mali destek sağlama, derneklere katılma, idareyle işbirliği ve özür hakkında bilgi yayma** alanlarında anne baba katılımının farklılaşmadığı bulunmuştur. Ancak toplam katılım puanı ve diğer katılım alanlarında iki grubun puanlarının anlamlı olarak farklılaştığı, annelerin puanlarının babaların puanlarından fazla olduğu görülmüştür. Bu bulgu anne baba katılımını araştıran diğer araştırma bulgularıyla (Cone ve Ark., 1985; Sucuoğlu, 1991; Sucuoğlu ve ark., 1994) tutarlıdır.

Birçok ülkede anne babaların çocuklarının eğitimine katılımı yasal bir zorunluluktur. Anne babalar özürle çocuklarının eğitimi sürecinde; değerlendirilme aşamasından uygulanan eğitim programlarının sonuçlarının değerlendirilmesine kadar birçok aşamada aktif rol almak zorundadırlar. Ülkemizde böyle bir zorunluluğun olmaması dolayısıyla eğitim kurumlarının anne babaları eğitime katılmaları için cesaretlendirmemeleri ile sonuçlanmakta ve katılım sadece anne babaların okuldan bilgi alması ve bazan bilgi vermesi ile sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle ülkemizde özürle çocuğu olan anne babaların eğitime katılımının özellikle çocuğun eğitimi ile doğrudan ilişkili olmayan alanlarda

az olması şaşırtıcı olmayabilir. Anne babaların çocuğa sağlanacak her türlü hizmet için cesaretlendirilmeleri, kurumla/öğretmenle işbirliği için yönlendirilmeleri ile katılımın artacağı düşünülmektedir. Fuqua ve ark. (1985), eğitim kurumlarında saptanan özel eğitim amaçlarının ozurlu çocuğun olduğu kadar anne babanın da gereksinimlerini karşılaması gerektiğini, bu sağlandığı zaman anne baba katılımının artacağını savunmaktadırlar. Ülkemizde de ozurlu çocuklara hizmet veren kurumlarda, anne babanın gereksinimlerinin eğitimin çıkış noktalarından birisi olarak alınmasının ve çocuğun gereksinimleri kadar anne babanın gereksinimlerinin kurum tarafından karşılanmaya çalışılmasının, anne baba katılımını nitel ve nicel olarak arttıracacağı söylenebilir.

Anne baba katılımının kaynaştırma programına ve özel sınıflara devam eden çocukların anne babalarına ait yaş, eğitim düzeyi ve meslek değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı araştırıldığı zaman anne baba yaşının eğitime katılımıda farklılaşmaya yol açmadığı görülmüştür. Cone ve ark. (1985), anne yaşının sadece idareyle işbirliği puanı ile ilişkili olduğunu ancak genelde anne yaşının katılımı yordayıcı bir değişken olmadığını, Sucuoğlu (1991) da anne baba katılımının yaşa göre farklılaşmadığını belirtmişlerdir.

Anne babanın eğitim düzeyinin toplam katılım puanı ve bazı katılım alanları için farklılığa yol açtığı, tüm anne babaların toplam ve katılım alanları puanlarına göz atıldığı zaman anne babanın eğitim düzeyi arttıkça katılım puanlarının da arttığı görülmüştür. Katılımla ilgili diğer çalışmalarda ise, anne babanın eğitim düzeyinin katılımı yordayıcı bir değişken olduğu, hem anneler hem de babalar için eğitim düzeyinin toplam puan ve bazı katılım alanları için belirleyici bir değişken olduğu vurgulanmaktadır (Cone ve ark., 1985; Sucuoğlu ve ark., 1993). Ancak Sucuoğlu (1991) orta öğretim düzeyindeki annelerin katılım puanlarının diğer eğitim düzeyinde olan annelerinkinden daha fazla olduğunu belirtmiştir. Tüm araştırmalarda eğitim düzeyi önemli bir değişken olarak vurgulanmaktadır.

Anne babanın mesleğinin katılım üzerindeki etkilerine bakıldığı zaman genel olarak tüm anne babalar için meslek özel eğitim sürecine katılma alanı dışındaki diğer katılım alanları puanları ve toplam puan için etkili bir değişken olarak bulunmuştur. Mesleğin katılım üzerindeki etkileri anne babalar için ayrı ayrı incelendiği zaman, çalışmanın deneklerini oluşturan annelerin çoğunluğunun ev kadını olması nedeniyle mesleğin annelerin katılımı üzerindeki etkisine bakılamamıştır. Babaların katılımı incelendiği zaman iki katılım alanı hariç (özel eğitim sürecine katılma ve öğretmenle ilişki kurma) diğer alanlarda ve toplam puanda mesleğe göre farklılaşmanın ortaya çıktığı görülmüştür. Anne baba mesleği ile katılım arasındaki ilişki diğer araştırma bulgularında da çelişkili olarak ifade edilmekte; bir araştırmada

anne baba katılımının mesleğe göre değişmediği vurgulanırken (Sucuoğlu, 1991), bir diğerinde baba katılımının özellikle ulaşım alanında mesleğe göre farklılaştığı (Sucuoğlu ve ark. 1994) açıklanmıştır. Bu çelişkili sonuçlara bakıldığı zaman yine de anne baba mesleğinin katılımı yordayıcı temel bir değişken olmadığı söylenebilir.

Anne baba katılımını etkileyebilecek çocuk yaşı, çocuğun cinsiyeti ve ozur turunun katılım üzerindeki etkileri incelenmiş ve katılımın çocuğun cinsiyetine göre değişmediği, çocuk yaşının **ulaşım, sınıfta gözlem yapma, özel eğitim sürecine katılma, evde eğitsel etkinlikler ve özür hakkında bilgi yayma** alanlarında farklılığa yol açtığı bulunmuştur. Normal çocuklarla yapılan çalışmalarda ise çocuk yaşının anne babanın eğitim sürecine katılımında önemli bir değişken olduğu; ilkokul çocuklarının anne babalarının katılımının lise çocuklarının anne babalarının katılımından fazla olduğu açıklanmıştır (Singh ve ark., 1995).

Çocuğun ozur türü ise ancak işitme ve zihinsel ozurlu çocuğa sahip anne babaların katılımlarını belirlemede bir değişken olarak ele alınmıştır. Zihinsel ve işitme ozurlu çocuğu olan anne babaların katılımlarının **öğretmenle ilişki kurma, toplantılara katılma, velilerle etkileşim, idareyle işbirliği ve kuruma mali destek sağlama** alanlarında farklılaştığı; özellikle **öğretmenle ilişki kurma, toplantılara katılma, idareyle işbirliği** ve velilerle **etkileşim alanlarında** işitme ozurlu çocuğu olan anne babaların katılım puanlarının daha fazla olduğu görülmüştür. Bu araştırmanın çocuğa ait değişkenlerin hiçbirisinin anne baba katılımını yordayıcı nitelikte olmadığı bulgusu diğer araştırma sonuçlarıyla da desteklenmektedir.

Aile Katılım Envanteri ile bilgi toplanan bu araştırmanın bulguları, daha önce yapılmış araştırmanın bulgularıyla birlikte değerlendirilmiştir. Her iki araştırmanın ortak bulgusu özel eğitimde anne baba katılımının sınırlı olduğu, annelerin katılımlarının babalardan daha fazla olduğu ve her iki çalışmada da, anne babaların katılımlarının farklılaşsa da aynı orantıda olduğu, katılımın özellikle çocuğun gelişimi ile doğrudan ilişkili olan alanlarda daha fazla olduğu yönündedir. **Mali destek sağlama, derneklere katılma, idare ile işbirliği ve özür hakkında bilgi yayma** iki çalışmanın deneklerinin de katılımlarının en az olduğu alanlardır.

İki çalışmada da görülmüştür ki, Aile Katılım Envanteri ozurlu çocukların anne babalarının eğitime katılımlarını değerlendirebilecek bir araçtır. Bu araçla genel olarak katılım hakkında bilgi toplanabilmektedir. Ayrıca envanter aile katılımını artırıcı programların etkisini belirlemek amacıyla da kullanılabilir. Bu nedenle daha sonra yapılacak araştırmalarda, ön test/son test aracı olarak kullanılarak bir başka alanda geçerlik ve güvenilirliğinin sınanması önerilmektedir.

Ülkemizde, özürlü çocukların anne babalarının eğitime katılımlarının, çocuğun gittiği kurumdan bağımsız olmak üzere hem özel eğitim okullarında, hem kaynaştırma programlarında, hem de özel sınıflarda az olması, bu kurumların anne babaların gereksinimlerini karşılamadığını, aileyi çeşitli alanlarda katılım için cesaretlendirmedikleri düşünülebilir. Belki de çocuğun değerlendirilmesi, yerleştirileceği kurum için karar verilmesi ve eğitim programının içeriğinin belirlenmesi aşamalarında anne babaları uzmanlarla daha fazla işbirliği yapmaya/onları eğitime katılmaya yönlendirecek yasal ve yönetsel düzenlemelerin yapılması, katılımı artırmada çıkış noktası olacaktır. Ayrıca anne babaların sadece bilgi alıcı ve verici olarak görülmemesi, çocuklarının gelişimi ve eğitimi ile ilgili programlarda uzmanların/öğretmenlerin partneri olarak kabul edilmesi işbirliğini kolaylaştıracaktır.

Özürlü çocukların anne babalarını inceleyen birçok çalışmada anne babaların aktif yerine pasif katılımı tercih ettikleri gözlenmekte, ancak eğitime katılımın az olmasının anne babanın katılmayı istememesi şeklinde yorumlanmaması ve ailenin içinde bulunduğu sosyal çevre, ailenin özellikleri ve işlevleri ile birlikte değerlendirilmesi vurgulanmaktadır (Hallahan, Kauffman, 1994). Eğitime katılımın ailenin özellikleri, aile içi etkileşim ve ailenin yaşadığı sosyal çevre ile birlikte değerlendirilmesi, belki de katılımın az olmasının sorumluluğunu sadece kurumlarda ve sistemde aramamızı engelleyecektir.

KAYNAKÇA

Akkök, F. (1984). **Davranışsal yaklaşıma dayalı aile rehberliğinin öğretilebilir çocukların özbakım becerilerine etkisi**. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Baker, B. (1989). **Parent training and developmental disabilities**. Washington: AAMD.

Cone, J.D., Delawyer, D.D., Wolfe, V.V. (1985). Assessing parent participation: The parent-family involvement index. **Exceptional Children**, 51, 417-424.

Fuqua, R.W., Hegland, S.M. Karas, C.S. (1985). Processes influencing linkages between preschool handicap classroom and homes.

Hallahan, Kayfron (1994). **Exceptional Children: Introduction to special education**. New Jersey: Prentice Hall International Inc.

Harris, S. I., Wolchik, S.A., Weitz, S. (1981). The acquisition of language skills by autistic children. Can parents do the job? **Journal of Autism and Developmental Disorders**, 11, 379 - 389.

Heifetz, L.J. (1977). Behavioral training for parents of retarded children: Alternative formats based on instructional manuals. **American Journal of Mental Deficiency**, 82, 194-203

Howling, P., Marcant, R., Rutter, M., Berger, M., Hersov, L. Yule, W. (1983). A home based approach to the treatment of autistic children. **Journal of Autism and Childhood Schizophrenia**, 3, 303-336.

İmaoğlu, F.O., İmamoğlu, V. (1981). Children, parent and houses: A developmental study of children within social and physical environment (SRG 10) **Nato Scientific Committee Year Book, 1978 ve 1979**. Brussels : Nato Scientific Affairs Division.

Leyser, Y. (1988). Let's listen to the consumers: The voice of parents of exceptional children. **The School Counselor**, 35, 363-369.

Lewis, K.B., Doorlag, D.H. (1987). **Teaching special students in the mainstream**. Merril-Palmer Publishing Company.

Singh, K., Bickley, P.G. Trivette, P., Anderson, E., Keith, Z., Keith, P.B. (1995). The effects of four components of parental involvement on eighth grade student achievement: Structural analysis of NELS-88 data. **School Psychology Review**, 24 (2), 299-317

Strain, P.S., Kerr, M.M. (1981). **Mainstreaming of children in schools: Research and programming issues**. New York: Academic Press.

Sucuoğlu, B. (1991). **Anne babaların özel eğitim okullarını algılamaları. Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sucuoğlu, B., Kuloğlu, N. (1992). Otistik çocuklara bağımsız yaşam becerilerinin kazandırılması. **Türk Psikoloji Dergisi**, 27, 15-26.

Sucuoğlu, B., Küçükler, S., Kanık, N. (1994). **Anne babaların özürülü çocuklarının eğitimine katılımları**. Yayınlanmamış Araştırma Raporu A.Ü. Araştırma Projesi Fonu. Proje Kod: 92-04-00-01.

Sucuoğlu, B., Küçükler, S., Kanık, N. (1994). Anne babalara öğretme becerilerinin kazandırılması. **Türk Psikoloji Dergisi**, 9 (31), 36-43.